

22. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 57. Оп. 4. Спр. 212.
23. Шайкан В.О. Гітлерівська мобілізація робочої сили з території райхскомісаріату «Україна» і військової зони: питання колаборації. *Історія в школі*. 2005. № 11–12.
24. Шайкан В. Повсякдення українців у роки німецької окупації. 1941–1944. Київ: [б. в.], 2010. 80 с.

Галина Стефанюк. Использование труда украинцев Восточной Галиции и Волыни как составляющая нацистской политики в 1941–1944 гг. В статье анализируется политика нацистского режима в отношении использования труда западноукраинского населения на принудительных работах в Германии. Определяются этапы трудовой мобилизации. Дается характеристика форм и методов привлечения украинцев Восточной Галиции и Волыни в промышленности и сельском хозяйстве Германии в период Второй мировой войны. Рассматриваются методы административного давления и умело организованной пропаганды для поощрения украинцев к труду в Рейхе, а также формы административного давления и применения силы. Показаны попытки украинцев избежать труда в Германии. Приводятся статистические показатели по количеству вывезенных украинцев на работу в Германию в 1941–1944 гг. Отражается деятельность Украинского центрального комитета, который проводил благотворительные акции семьям вывезенных рабочих. Характеризуется процесс мобилизации как составляющая экономической эксплуатации людей и один из факторов успешного ведения войны за мировое господство и источник покрытия дефицита рабочих рук в Третьем рейхе.

Ключевые слова: Вторая мировая война, нацистский режим, Третий рейх, трудовая депортация, мобилизация.

Halyna Stefaniuk. The use of Eastern Galician and Volhynian Ukrainians' Labour as Part of the Nazi Policy in 1941–1944. The article analyses the Nazi regime policy regarding the use of the Western Ukrainian population work in forced labour in Germany. The stages of labour mobilization are determined. The description of the forms and methods of involving Eastern Galician and Volynian Ukrainians in the industry and agriculture of Germany during the Second World War has been given. The methods of administrative pressure and skilfully organized propaganda for encouraging Ukrainians to work in the Reich as well as the forms of administrative pressure and the use of force have been considered. The efforts of Ukrainians to avoid work in Germany are shown. Some statistical data on the number of exported Ukrainians to work in Germany in 1941–1944 are given. The activity of the Ukrainian Central Committee which carried out supporting actions to the families of exported workers has been depicted. The process of mobilization as a component of economic exploitation of people and one of the factors of successful warfare for world domination and a coverage source of the workers' hands shortage in the Third Reich has been described.

Key words: Second World War, Nazi regime, Third Reich, labour deportation, mobilization.

Стаття надійшла до редколегії
05.06.2018 р.

94(477. 81/82)«1941/1944»: [37:331.54]

Юрій Крамар, Любомир Дударчук

Фахова (професійна) освіта на Волині в період німецької окупації (1941–1944 рр.)

У статті схарактеризовано систему фахової освіти на Волині в 1941–1944 рр. Простежено процес утворення та функціонування закладів професійної освіти в регіоні. Показано роль у цьому процесі місцевих культурно-освітніх організацій. З'ясовано причини зміни політики влади в цій сфері на завершальному етапі Другої світової війни.

Ключові слова: райхскомісаріат «Україна», Волинь, гебітскомісаріат, окупаційна влада, професійна освіта.

Постановка наукової проблеми та її значення. Час німецької окупації України загалом і Волині зокрема ознаменувався значними змінами в усіх сферах суспільного життя. У цей період відбулися трансформації і в системі освіти. Попри загальні тенденції розвитку зазначеної сфери, характерні для всіх окупованих територій, у кожному регіоні України ці зміни зумовлювалися місцевими суспільними й природно-кліматичними умовами, а також економічними потребами. Яскравим прикладом цього може слугувати система фахової освіти. Окрім того, у радянській і пострадянській українській історіографії була панівною теза про заборону існування будь-яких навчальних закладів на окупованих нацистами територіях. Частково погоджуючись із нею, усе ж можна піддати сумніву її абсолютну достовірність. Усе вищезазначене зумовлює актуальність указаної теми.

© Крамар Ю., Дударчук Л., 2018

Аналіз досліджень цієї проблеми. Порушена проблема частково вже була предметом розгляду окремих учених. Зокрема, волинський дослідник Б. Зек у кандидатській дисертації, а згодом в однойменній монографії [18] висвітлив становище фахової освіти в 1941–1944 рр. в м. Луцьку. В. Гінда [2] аналізував політику німецької адміністрації в галузі професійної освіти. О. Потильчак у роботі [25] зосередив увагу на розвитку фахової освіти в окремих частинах райкомісаріату «Україна».

Мета дослідження – проаналізувати політику німецької окупаційної влади у сфері фахової освіти й простежити особливості її реалізації на території Волині.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Сфера фахової освіти на Волині протягом усього окупаційного періоду перебувала під пильною увагою німецької адміністрації й визначалась позицією в цьому питанні А. Гітлера, а також відповідними директивами міністра східних окупованих територій А. Розенберга, райкомісара України Е. Коха та генерального комісара округи «Волинь–Поділля» Г. Шене. Їхні думки з цього приводу були різними. А. Гітлер та Е. Кох вважали неможливим відкриття будь-яких яких середніх навчальних закладів, вважаючи, що це може призвести в майбутньому до пробудження національної самосвідомості місцевого населення і, як наслідок – до виступів проти окупаційного режиму. Цілком іншу думку з цього приводу мали А. Розенберг та Г. Шене. Вони вважали, що освітня політика на окупованих теренах має бути більш поміркованою, і готові були йти на певні поступки, у тому числі й у питанні відкриття фахових шкіл та курсів [2, с. 61–62]. Відсутність одностайності в цьому питанні серед керівництва Націонал-соціалістичної партії Німеччини, з одного боку, призвела до відсутності уніфікованої освітньої системи, що негативно позначалося на якості освіти, а з іншого – цей фактор відкривав більші можливості для реалізації цієї політики на місцях.

Функціонування на Волині навчальних закладів, що давали можливість здобути професійну освіту в окреслений період, продиктовано потребою фахівців у регіоні, котрі могли б забезпечити нормальне функціонування різних галузей господарства, а також максимальний визиск місцевого економічного потенціалу окупаційною адміністрацією. Тому вже з перших місяців після встановлення німецької влади в краї місцева преса рясніла численними закликами до молоді здобувати фахову освіту, описуючи можливості, які вона надає для самореалізації. У газеті «Український голос» від 3 вересня 1942 р. містилась інформація такого змісту: «Вишколення цілого ряду нових фахівців українців – одне з важливих питань нашого часу. Наслідком довголітньої неволі українського народу доступ українців до багатьох галузей життя був дуже утруднений. Звідси відчувається сильний брак фахівців в різних галузях ремесла та в інших фахових ділянках. Поповнити цей брак – це завдання теперішнього часу, коли поповнення цього браку стало цілком можливим і особливо пекучим. Українське громадянство Волині має зрозуміти цю істину, що без своїх фахівців, без своїх ремісників і торговців не буде життя повновартісним. Коли ми не поповнимо цього браку, ці місця займуть інші [...]» [13, с. 4]. Такі повідомлення регулярно з'являлися в пресі, як загальноукраїнській, так і місцевій.

Мережа фахових навчальних закладів, що почала формуватися вже в другій половині 1941 р., була представлена різноманітними курсами й середніми школами з професійною підготовкою. Розгалужена мережа навчальних закладів фахового спрямування мала на меті, за задумом місцевої влади, «підготувати [...] кадри арійської молоді і дорослих до ремесла, а також підвищити їх фахові знання» [7, арк. 8]. Тобто, як бачимо, із самого початку здобувати фахову освіту могли лише особи «арійської раси», решта ж, що не відповідала цьому критерію, позбавлялася такої можливості. Це було одним із проявів дискримінації місцевого цивільного населення за расовою ознакою.

Підготовка до вступу у фахові навчальні заклади відбувалась уже в школах. Метою останніх класів народних шкіл на території Волині в цей період була, як зазначав у своєму указі представник німецької окупаційної адміністрації в Луцьку «підготовка молоді до фахових і професійних сільськогосподарських і ремісничих шкіл» [4, арк. 78]. Саме тому навчання в школах на цьому етапі тісно пов'язане з вивченням основ сільськогосподарської праці й промислового виробництва. Особливу увагу на це звертали в сільських школах (а таких на той момент на Волині була більшість).

Із початком першого навчального року після встановлення на Волині німецької окупаційної влади курси фахового спрямування не мали статусу окремих навчальних інституцій (хай навіть і розрахованих на короткочасне функціонування), а діяли при районній чи обласній управі. Наприклад, у жовтні 1941 р. при Любомльській управі створено курси перукарів, слюсарів, годинників, малярів, друкарів і римарів, куди приймали осіб віком від 18 років. Урядовці гарантували всім курсантам працевлаштування після їх

закінчення [22, с. 4]. Подібне явище було досить поширеним, особливо протягом усього 1941 р. Зазвичай організацією та координацією роботи таких курсів керував торгово-промисловий відділ управи. Згодом, коли почалося налагодження всіх сфер суспільного життя в регіоні зі встановлення німецької цивільної адміністрації, з'явилися фахові школи й курси як окремі інституції. Для цього періоду характерна чітка їх диференціація на основі професійного спрямування.

Слід зауважити, що навчання в частині закладів, котрі давали фахову освіту, було розраховане часто на тривалий термін, а рівень професійної підготовки їхніх випускників (незважаючи на численні обмеження) був достатньо високим. Поповнення прошарку високоосвічених людей із числа місцевого населення аж ніяк не входило в плани окупантів, адже могло призвести до небажаних політичних наслідків. Саме тому в одному зі своїх листів А. Розенберг писав таке: «Слід за будь-яку ціну не допустити утворення української інтелігенції. З цих міркувань [...] у майбутньому передбачити лише початкові школи і професійні училища, які повинні готувати необхідну робочу зміну для сільського господарства та кустарних промислів» [25, с. 785–786].

Процедура організації фахових навчальних закладів виглядала таким чином: шкільний відділ давав згоду на їх відкриття, спільно з відділом праці призначав керівників. За організацію шкіл чи курсів після призначення керівника ніс відповідальність останній. До його обов'язків входили контроль за документацією, фінансами, регулярна звітність до гебітскомісаріату про стан справ. Призначення викладачів курсів було прерогативою шкільного відділу гебітскомісаріату із зареєстрованих там педагогічних працівників. Критеріями відбору на цю посаду були відповідна фахова освіта, стаж педагогічної діяльності, а також належний рівень знань і навичок, необхідний для праці в цій сфері. Хоча передбачалося, що курсантами можуть бути особи двох статей віком від 16 років, однак на практиці ці правила часто порушувалися й ними ставали особи, котрі досягли 11–12 років (як це було в Колківській окрузі).

Керівник кожного курсу подавав на затвердження в шкільний відділ гебітскомісаріату бюджет, де детально зазначав усі витрати та надходження, прописував рекомендовану суму для оплати викладацькому персоналу й сторожам, необхідну суму на виплату за комунальні послуги та матеріально-технічне забезпечення. Бюджет після розгляду затверджував шкільний відділ. Для організації навчального процесу кожна група обирала собі старосту, до обов'язків якого входили збір плати за навчання з курсантів і передача її керівнику курсів, а також вирішення всіх питань, пов'язаних із навчанням. Зазвичай оплату за навчання здійснювали наперед. Протягом двох тижнів із моменту початку навчання слухачі в разі високої успішності могли бути звільнені від плати за навчання або ж отримувати стипендіальні виплати.

Кожен викладач перед початком навчального року складав план занять і подавав його на затвердження керівнику. Крім фахових дисциплін, на всіх курсах загальнообов'язковою для вивчення була німецька мова. У журналі вели облік присутніх на курсах, а також фіксували всю виконану роботу. На основі цих записів згодом начальник курсів складав звіти в шкільний відділ і відділ праці. Свідченням успішного закінчення курсів було відповідне свідоцтво, яке видавалося випускникові. У разі ліквідації курсів із певних причин усю документацію здавали до шкільного відділу на зберігання [7, арк. 8–9]. Наявність чіткої й детальної інструкції щодо організації фахової освіти свідчила про те, що місцева окупаційна влада намагалася тримати цю сферу під своїм повним контролем.

При наданні дозволу на працю викладача будь-яких фахових курсів враховували не лише професійний рівень педагога, але і його національність та релігійну приналежність [6, арк. 35]. Навчальне навантаження вчителів фахових шкіл становило для жінок – 26–30 год, для чоловіків – 28–32 год на тиждень [10, арк. 135].

Більшість закладів фахової освіти створювали у великих містах, що пов'язано з їх кращою матеріально-технічною базою, великою кількістю населення, із числа якого могли формуватися слухачі професійних шкіл та курсів, а також із кращими можливостями для їх контролю з боку німецької влади.

Чимала кількість таких закладів в окреслений період з'явилась у Луцьку. Із 14 вересня 1942 р. розпочалося навчання в торговельній школі міста, що розміщена на вулиці Тобілевича. Термін навчання становив два роки, абітурієнти повинні мати 7-річну шкільну освіту [13, с. 4]. Метою функціонування школи була підготовка фахівців у сфері торгівлі. Наявність таких предметів, як виробниче господарство, товарознавство, торговельна арифметика, книговодство, господарська географія, кореспонденція, машинне писання та рекламознавство, давали змогу учням отримати необхідні професійні вміння та навички. Обов'язковим було вивчення в школі німецької й української мов. Вступити на навчання до цієї

школи виявило бажання чимало молодих людей. З абітурієнтів вона змогла прийняти лише половину (150 людей із 300 бажаючих). На цей час там навчалась одна група другого курсу й дві – першого. Забезпечення висококваліфікованими педагогічними кадрами на чолі з директором В. Покальчуком позитивно позначилося на фаховому рівні випускників [29, с. 4].

Із серпня по вересень 1942 р. з ініціативи міської управи в Луцьку тривав курс для насінних лаборанток, який успішно закінчили 22 особи, що відразу ж були працевлаштовані. Вони стали керівниками окружних насінних лабораторій [15, с. 4]. Подібні курси відбувалися в Дубенському, Костопільському й Ковельському гебітскомісаріатах [21, с. 4], де слухачі освоїли техніку правильного зберігання посівного матеріалу, захисту його від шкідників і догляду за посівними площами.

У червні 1942 р. в Луцьку відбулось урочисте вручення документів про успішне закінчення курсу крою й шиття 38 його слухачкам [14, с. 4]. Аналогічні курси повторно відкрито та в листопаді цього року. Оплата за навчання становила 30 карбованців місячно, а термін навчання тривав півроку. До школи приймали дівчат-християнок, які закінчили 4 класи народної школи [18, с. 254].

Чималі зусилля окупаційної влади спрямовувались і на розвиток музичної освіти. Так, у період німецької окупації відбулося відкриття курсів у Крем'янці на чолі з відомим бандуристом Костем Місевичем. Тоді ж у Луцьку з дозволу гебітскомісара відкрито середню музичну школу по вул. Тобілевича. У школі готували музикантів-бандуристів, скрипалів і професійних артистів. Навчання тривало два роки й було платним – 100 карбованців за місяць. Бажаючі могли при школі закінчити тримісячні диригентські хорові курси за 400 карбованців [20, с. 4]. Цей заклад не фінансувався з бюджету міської управи, а утримувався на пожертви Українського допомогового комітету.

Досить часто німецька окупаційна влада на Волині засновувала навчальні заклади, освіти в яких могли здобувати лише німці. Наприклад, у м. Ковель у жовні 1942 р. почали діяти тримісячні вчительські курси й вчительська семінарія, проте для вступників-німців існував віковий ценз – на курси приймали осіб віком від 18 до 25 років, а для вступу в семінарію віковий ценз становив 14–15 років. Представники інших національностей не могли здобувати там освіти [1, с. 4]. Загалом варто зазначити, що в період 1941–1944 рр. більшість навчальних закладів, орієнтованих на місцеве населення мали практичне спрямування – готували фахівців різних галузей промисловості чи сільського господарства. На противагу цьому, навчальні заклади на території Волині, де здобували освіту етнічні німці, займалися підготовкою фахівців, задіяних в інтелектуальній сфері (педагогів, бухгалтерів тощо).

Характерним явищем у сфері фахової освіти райхкомісаріату «Україна» загалом і Волині зокрема було існування так званих матуральних курсів. Ці курси зазвичай тривали декілька місяців перед початком нового навчального року й мали на меті дати базові знання абітурієнтам й тій чи іншій галузі, підготувати їх до вступу у відповідні навчальні заклади фахового спрямування. Вступниками, як правило, була молодь, що, з огляду на бойові дії, не змогла закінчити навчання в гімназії чи інших середніх навчальних закладах. Матуральні курси діяли в Луцьку в 1942 році. Тоді зі 121 курсанта їх успішно закінчили 107, причому 106 із них були українцями, а одна – чешкою. Згодом подібні курси, що діяли з 24 квітня 1942 р. в Рівному при міському відділі освіти, були організовані спільними зусиллями керівника цього відділу О. Бусла, бургомистра І. Савюка та їхнього директора Н. Іщук [11, арк. 1]. Більшість слухачів цих курсів навчалися на платній основі (30 осіб) і значно менше (п'ять осіб) – безоплатно [11, арк. 5-зв].

Важливою галуззю економіки, із погляду її експлуатації німцями, була лісопереробна. Її сировину окупаційна влада масово використовувала для потреб свого війська, а також у великій кількості вивозила до Німеччини. Тому вже наприкінці квітня 1942 р. на Волині відчувався гострий брак фахівців у цій галузі, про що дізнаємося з повідомлення генерального комісара Волині й Поділля в газеті «Український голос» [23, с. 6]. Тоді влада закликала осіб української, російської чи польської національності, котрі мають відповідний фаховий вишкіл, зголошуватися до праці. Очевидно, саме цим насамперед зумовлено відкриття в серпні 1942 р., у Білокриниці біля Крем'янця лісової школи. Аби вступити до неї, абітурієнти мали представити свідоцтво про закінчення семирічної школи, бути ростом щонайменш 160 см, мати добру фізичну підготовку, успішно скласти іспит з української мови. Перевагу надавали особам із досвідом роботи в лісовій галузі. На час іспитів абітурієнтів забезпечували безкоштовним житлом. Ураховуючи те, що праця в цій галузі була зазвичай високооплачуваною й престижною, навчання відбувалось лише на платній основі – по 600 карбованців за житло та навчання [12, с. 4]. Для забезпечення цієї галузі господарства достатньою кількістю фахівців у Луцьку діяли курси лісних

об'їзників, на які приймали осіб віком від 13 до 35 років. Особи, котрі не мали освіти, могли бути зараховані на основі складених вступних іспитів, натомість абітурієнтам, котрі закінчили семирічну школу, надавали перевагу під час вступу. Запис проходив у Чеській школі м. Луцька, що розміщувалась на вул. Північній [8, арк. 62].

Досить часто різноманітні курси фахового спрямування організовували за ініціативи місцевих товариств, культурно-освітніх і громадських організацій. Зокрема, жіночою секцією Українського допомогового комітету в Луцьку влітку 1942 р. впроваджено курс провідниць дитячих садків під керівництвом Є. Федоренко, який успішно закінчили 30 курсанток [19, с. 4]. Аналогічні тритижневі курси ініціювала Жіноча служба України в Костополі в березні 1942 р. [31, с. 6]. Такі ж одномісячні курси відкрито завдяки проханню Луцької «Просвіти» в травні 1942 р. [24, с. 6]. Це дало змогу розв'язати проблему нестачі фахівців у сфері дошкільної освіти.

Товариству «Сільський господар», що мало розгалужену мережу своїх філій у регіоні, удалось отримати дозвіл окупаційної влади на відкриття в березні 1942 р. тримісячних курсів, що мали підготувати фахівців у галузі сільського господарства. Навчання тривало до середини червня 1942 р. з двотижневою перервою на великодні свята. На курс приймали осіб жіночої статі, котрі закінчили шестирічну школу. Невисока плата (50 карбованців) і безкоштовне помешкання давали змогу зголоситися на курс і незаможним особам. Такі теоретичні дисципліни, як куховарство, декоративне садівництво, домашня гігієна, городництво, дали змогу слухачам здобути базові знання з відповідної галузі. Окрім теоретичних предметів, слухачі мали й практичні – при школі домашнього господарства в Рівному, на фермі в Басовім Куті, а також у довколишніх селах. Восени товариство намірялося зорганізувати двотижневий курс із сушіння й сортування садових рослин і городини [9, арк.12]. Управою Жіночої служби України в Рівному організовано тримісячний адміністративно-бухгалтерський курс. Випускники могли бути задіяні в судових установах, адміністративному відділі й відділі праці Рівненського гебітскомісаріату [9, арк. 6].

Важливого значення окупаційна влада надавала вивченню місцевим населенням німецької мови. На 1942 р. лише в Луцьку організовано 12 груп із її вивчення, де проходив вишкіл 341 слухач, курси дольчметчерів (перекладачів із німецької мови), що нараховували 35 слухачів, курси німецької стенографії – 30 осіб, курси німецького машинопису – 75 осіб [26, с. 4]. Для кращого вивчення німецької мови існував розподіл слухачів за рівнем знань. Аби заохотити молодь активніше зголошуватися на курси, встановлено відносно невелику плату – 15 карбованців [5, арк. 120]. Аналогічні курси провадила Костопільська районна управа в серпні 1941 р. Вступний грошовий внесок для бажаючих їх відвідувати становив 10 карбованців. Особливість цього курсу полягала в тому, що він був зорієнтований на урядовців місцевого рівня й учителів, тобто набуті знання слухачам знадобилися в професійній діяльності [22, с. 4].

Ще однією сферою фахової освіти на Волині в 1941–1944 рр., якій приділяли чималу увагу з боку влади, була педагогічна. За ініціативи начальника шкільного відділу Камінь-Каширської округи Міцельського, у Любешові з липня 1942 р. тривали шестимісячні вчительські курси, директором яких призначено Юрія Олесницького. Їхньою метою декларувалося «підвищення професійного рівня місцевих педагогів», які працювали в чотирирічних школах. Достатня кількість викладачів-педагогів зробила це можливим для понад 100 слухачів [30, с. 4]. Завершення курсу супроводжувалось урочистостями: молебнем, виголошенням промов місцевою владою, нагородженням найкращих студентів і спільною святковою вечерею [17, с. 4].

Такі ж учительські курси діяли й у Ковелі під керівництвом професора А. І. Огія, де слухачі, крім вивчення теоретичних дисциплін, мали можливість пройти педагогічну практику в початкових школах міста [16, с. 4]. Пильна увага до належної підготовки вчительських кадрів зумовлена тим, що від них залежав стан справ у шкільництві. Шкільництво ж у той час активно використовувала німецька влада для поширення антикомуністичних ідей серед дітей і підлітків, а також для формування цілком лояльного до окупаційного режиму підростаючого покоління.

На 1941–1944 рр. Волинь залишалась аграрним регіоном, де в економіці домінувало сільське господарство. Унаслідок воєнних дій воно зазнало значних руйнувань і потребувало відновлення. Тому з дозволу влади в цей період засновано низку курсів і шкіл, які готували фахівців у цій галузі. Наприклад, у Шпанові протягом 1941–1943 рр. діяла місцева сільськогосподарська школа з трьохрічним терміном навчання, яку в 1943 р. закінчило 32 студенти. Викладання базових предметів (математика, фізика, хімія)

поєднувалось із вивченням профільних (рослинництво, тваринництво, сільськогосподарська економіка), а також із дисциплінами практичного спрямування (у с. Басовий Кут, місцевих господарствах і навколишніх селах) [28, с. 4]. Тривалий термін навчання, наявність матеріальної бази й комплексний підхід до вивчення необхідних дисциплін зумовили високий професійний рівень випускників цієї школи.

У червні 1941 р. утворено торговельну школу в Седлищах. Ініціаторами виступили самі місцеві жителі. Їхні неодноразові прохання на адресу шкільного відділу Луцької обласної управи тривалий час залишалися без відповіді й лише після звернення до ковельського гебітскомісара Кемпфа це вдалося зробити. За чотири роки навчання учні, крім свого фаху, опанували навчальну програму колишньої 8-класової гімназії, їм також гарантували пільги під час вступу в університет на відповідну спеціальність. При школі існували дві підготовчі групи, куди, з огляду на важке матеріальне становище місцевих мешканців, спричинене військовими діями, приймали випускників чотирикласних шкіл за пільговою платнею. Школа існувала на добровільні пожертви батьків учнів, мала проблеми із забезпеченням підручниками [27, с. 4].

За вказівкою райкомісара України учні фахових шкіл могли в разі потреби залучатись і до різних сільськогосподарських робіт. Але при цьому враховували їхній вік, стать, установлювалася максимальна кількість годин роботи на день [10, арк. 113].

Слід відзначити, що найбільше уваги сфері професійної освіти німецька влада приділяла з 1941 до середини 1943 р. У подальшому, з огляду на щораз більші невдачі німців на східному фронті й необхідність боротьби з повстанським підпіллям, яке особливо активізувалося в 1943 р., сфера професійної освіти занепала, значна кількість навчальних закладів припинила своє існування.

Висновки й перспективи подальшого дослідження. Підсумовуючи, слід зазначити, що фахова освіта на Волині в 1941–1944 рр. була представлена розгалуженою мережею короткострокових курсів та середніх професійних навчальних закладів. Їх функціонування ґрунтувалося на відповідних указівках А. Розенберга, Е. Коха й Г. Шене. Згода окупаційної адміністрації на відкриття закладів фахової освіти зумовлювалася необхідністю мати в регіоні достатню кількість спеціалістів для роботи в різних галузях господарства. Це було важливим з огляду на тотальну експлуатацію окупантами українських ресурсів.

Діяльність професійних навчальних закладів перебувала під суворим контролем окупаційної влади. Найбільше уваги на Волині приділяли розвитку медичної, педагогічної освіти, підготовці фахівців для лісопереробної промисловості й сільського господарства. Чимало закладів, що давали фахову освіту, створювались і діяли під опікою місцевих культурно-освітніх товариств та громадських організацій. Із відступом німецьких військ більшість професійних шкіл, що діяли на окупованій території Волині, припинили своє існування.

Джерела та література

1. Вчительська семінарія для німців у Ковлі. *Український голос*. 1942. 17 верес. С. 4.
2. Гінда В. Освітня політика нацистів в райкомісаріаті «Україна». URL http://history.org.ua/JournALL/war/war_2012_15/6.pdf. (дата звернення: 20.11.2018).
3. Державний архів Волинської області (далі – Держархів Волинської обл.). Ф. Р-2. Оп. 1. Спр. 370. 10 арк.
4. Держархів Волинської обл. Ф. Р-1027. Оп. 1. Спр. 1. 142 арк.
5. Держархів Волинської обл. Ф. Р-2. Оп. 1. Спр. 114. 156 арк.
6. Держархів Волинської обл. Ф. Р-2. Оп. 1. Спр. 53. 32 арк.
7. Держархів Волинської обл. Ф. Р-74. Оп. 1. Спр. 7. 14 арк.
8. Держархів Волинської обл. Ф. Р-74. Оп. 2. Спр. 1. 107 арк.
9. Державний архів Рівненської області (далі – Держархів Рівненської обл.). Ф. Р-52. Оп. 6. Спр. 7. 13 арк.
10. Держархів Рівненської обл. Ф. Р-33. Оп. 2. Спр. 22. 135 арк.
11. Держархів Рівненської обл. Ф. Р-33. Оп. 2. Спр. 41. 46 арк.
12. Державна лісна школа в Білокриниці. *Український голос*. 1942. 20 серп. С. 4.
13. За фаховий вишкіл нашої молоді. *Український голос*. 1942. 3 верес. С. 4.
14. Закінчення курсу крою і шиття в Луцьку. *Український голос*. 1942. 18 черв. С. 4.
15. Закінчення курсу насінних лаборанток. *Український голос*. 1942. 17 верес. С. 4.
16. Закінчення учительських курсів. *Ковельські вісті*. 1942. 1 жовт. С. 4.
17. Закінчення учительського курсу на Поліссі. *Український голос*. 1942. 1 жовт. С. 4.
18. Зек Б. Луцьк у роки нацистської окупації (1941–1944). Луцьк, 2017. 421 с.
19. Курс посідниць дитячих садків. *Український голос*. 1942. 9 лип. С. 4.
20. Курси бандуристів у Крем'янці. *Український голос*. 1942. 4 черв. С. 4.

21. Курси для персоналу насінних пунктів. *Український голос*. 1942. 27 серп. С. 4.
22. Оголошення. *Наші вісті*. 1941. 5 жовт. С. 4.
23. Оголошення. *Український голос*. 1942. 7 трав. С. 6.
24. [Одномісячний курс провідниць дитячих садків]. *Український голос*. 1942. 14 трав. С. 6.
25. Потильчак О. Нацистська політика у сфері підготовки спеціалістів із середньою та вищою спеціальною освітою в Україні (1942–1944 рр.). URL <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/12884/1/Potylchak.pdf>. (дата звернення: 20.11.2018).
26. Праця шкільного інспекторату в Луцьку. *Український голос*. 1942. 12 лют. С. 8.
27. Середня торговельна школа в Седлищах. *Ковельські вісті*. 1942. 3 верес. С. 4.
28. Сільсько-господарська школа в Шпанові. *Український голос*. 1943. 7 жовт. С. 4.
29. Торговельна школа. *Український голос*. 1942. 24 верес. С. 4.
30. Учительський курс на Поліссі. *Український голос*. 1942. 13 серп. С. 4.
31. Хроніка. *Український голос*. 1942. 19 берез. С. 6.

Юрій Крамар, Любомир Дударчук. Професійне образование на Волині в період німецької окупації (1941–1944 гг.). В статті дається характеристика системи професійного образования на Волині в 1941–1944 гг. Просліджується процес створення та функціонування установ професійного образования в регіоні. Виявляється, що вони готували спеціалістів в тих галузях господарської та соціально-бюджетної сфери, які були найбільш востребовані з точки зору окупаційної адміністрації. Показується роль місцевих культурно-просвітельських товариств та громадських організацій в освітній житті краю, підраховано кількість учнів в професійних навчальних закладах волинських міст – Луцьк, Ковель та Рівно. Розкривається рівень професійної підготовки та матеріального забезпечення педагогічних працівників. Виявляється роль освітніх установ як центрів антикомуністичної та протинацистської пропаганди, методика викладання та навчання в них, причини зміни політики місцевих властей в цій сфері на завершальній стадії Другої світової війни.

Ключевые слова: райкомисариат «Україна», Волинь, гебітскомисариат, окупаційна влада, професійне образование.

Yuriy Kramar, Liubomyr Dudarchuk. Professional (Vocational) Education in Volyn in the Years of German Occupation (1941–1944). The article highlights the issues of the vocational education in Volyn in 1941–1944. The importance is placed on the process of establishment and functioning of the vocational educational institutions in the region. The study has revealed that they trained specialists mainly for those branches of economy and social sphere, which were the most demanded in terms of occupation power. The author analyses the role/importance of the local cultural-educational societies and public organizations in the educational space of the region. The article provides information regarding the number of the students at those vocational institutions in the towns of Lutsk, Kovel and Rivne, methodology of teaching and the level of the professional training (qualification) of the teachers staff. In the focus of consideration are also the issues of the role of the vocational educational establishments in the anticommunist and anti-German propaganda and the reasons for the changes in the local government policy in this sphere at the final stage of the World War II.

Key words: Reichkommissariat «Ukraine», Volyn, Hebitkommissariat, occupation authorities, vocational education.

Стаття надійшла до редколегії
10.06.2018 р.

УДК 94(477+355.34:94) «1943/1944»

Ярослав Антонюк

Маловідома сторінка Волинської трагедії: протистояння СБ ОУН та «двійки» польського підпілля

У статті досліджено протистояння СБ та «двійки» польського підпілля в часи Волинської трагедії 1943–1944 рр. З'ясовано, що поштовхом до протистояння стало заміщення німцями української поліції польською, а також відмова поляків визнавати владу Запілля УПА. Ліквідації СБ поляків відбувалися не за національною ознакою, а обґрунтовувалися їхньою агентурною роботою на німців.

© Антонюк Я., 2018